

Václav Augustin

V ZAJETÍ
SOKOLNICTVÍ

work in progress

Václav Augustin 2. 10. 1960

„V minulém životě jsem musel být jestřábem,“ říká o sobě autor knihy a vášnivý sokolník Václav Augustin. „Sokolnictví dělám od šesti let. Začalo to načerno poštolkami, kavkou a pak přišla i sova. V patnácti jsem si na nádraží v Pardubicích koupil knížku Výcvik loveckých dravců a bylo rozhodnuto, už v tom létám na celý život.“

Před sedmi lety se autorovi narodil vnuk a současně z jeho života tragicky odešel jeden blízký přítel, také skvělý sokolník. Ještě téhož večera byly napsány první řádky této knihy. Život jde ruku v ruce se smrtí.

... byl to krásný, úspěšný a dlouhý den plný emocí, umocněný nálezem jestřábího hnízda s nádhernými mláďaty. Opět po roce se mě zmocňuje vzrušení, radost a starost o osud a přežití oněch mláďat tak vznešeného dravce a obratného lovce, jestřába lesního. Mé pocity dovede pochopit možná jen zasvěcený divák, pozorovatel, obdivovatel dravců, sokolník, lesák, myslivec, ochránce dravců a přírody.

Václav Augustin

V ZAJETÍ SOKOLNICTVÍ

work in progress 2013

© **Autor:** Václav Augustin
© **Fotografie na obálce:** Miloš Vógl
© **Grafický návrh:** Klára Stejskalová
© **Design a sazba:** Ondřej Sladký
Redakce: Jaroslav Kestřánek
Jazyková korektura: Roman Sovák

ISBN: 978-80-905476-7-4

Předmluva

Psal se rok 2006. Nebyl to pro mě rok vůbec úspěšný. Od jeho samého začátku mne provázely nezdary, průšvihy a potíže. Výjimkou byl 18. březen, kdy se mé první dceři narodil syn, můj první vnuk Matyáš. Jinak bych řekl: „Byl to pro mě rok velice neúspěšný, problémový, rok, který za moc nestál.“ Navzdory tomu jsem měl to štěstí s vámi být a žít a také začít psát tuto knihu. Knihu o tom, čemu věnuji velkou část svého života a co se stalo mou životní potřebou a láskou.

Věnování

„Zdeňku, již půl roku si pohrávám s myšlenkou, že napíši knížku ‚Něco o sokolnictví a vše dostupné o jestřábu lesním a jeho výcviku‘ a Tobě ji jako prvnímu věnuji. To proto, že máš na výcvik ‚krále lesa‘ kterým jestřáb lesní bezpochyby v ptačí říši v našich krásných lesích je, málo času a s jeho výcvikem se jako spousta jiných sokolníků, trápíš. **Dnes 7. prosince 2006** jsem se v 17.50 hodin dozvěděl, že jsi tragicky zahynul. Nemůžu a nechci tomu uvěřit. Sedím a brečím jako želva. Zdeňku, slibuji Ti, že se o napsání této knihy pokusím

a že ji věnuji Tobě a svému vnoučkovi Matyášovi, jak jsem chtěl. Bohužel Tobě, Zdeňku, už jen in memoriam. Tento rok mě opět přesvědčil, že radost jde ruku v ruce se smutkem, že život jde ruku v ruce se smrtí. Matyášovi proto, že je to můj první vnuk, který se v tomto roce narodil, a Tobě ji věnuji hlavně proto, že jsi byl a v mém srdci vždy zůstaneš jedním z mých nejlepších kamarádů, který mi v tom samém roce navždy odešel. Věřím, že jsem byl rovněž Tvůj dobrý kámoš, Vašek, Ago...“

Úvod

Nevím přesně jak začít, ale vím, co a o čem chci psát. Rád bych shrnul vše dostupné, vše co vím a znám z vlastní dlouhodobé zkušenosti o jestřábu lesním, a popsal výcvik tohoto dravce. Je pro mě „králem lesa“ v naší krásné přírodě Českomoravské vrchoviny, naší tvrdé, ale úžasné Vysočiny.

Jak jsem již uvedl, zabývám se řadu let jeho výcvikem a vším, co se tohoto vznešeného dravce týká. Myslím si, že výcvik jestřába lesního zvládám, a tak se chci s vámi o své zkušenosti, úspěchy i nezdary podělit.

Především chci říct, že sokolnictví není koníček, ale pořádný „kůň“, který má pochopitelně, jako vše, své klady i zápory. Je to svým způsobem styl života. Milý čtenáři, pakliže této zálibě propadneš, stane se pro Tebe „drogou“, životní nutností, povinností, potřebou, která Ti bude ukrajovat a brát veškerý Tvůj volný čas. Zároveň Tě však bude v mnoha směrech uspokojovat, naplňovat a dávat energii a chuť do života. Ten je dnes plný spěchu, stresu, nedostatku času na rodinu a v neposlední řadě i na přátele a kamarády.

Hlavně setkání s přáteli, kamarády, popřípadě s lidmi se stejnou zálibou Ti tento koníček náležitě umožní. Představ si, že svítí podzimní slunce, jdeš se svými kamarády, známými a ostatními sokolníky po poli a někdo z nich nebo Ty sám se svým vycvičeným jestřábem lesním ulovíš zajíce polního. Věř, že je to úžasný pocit, přestaneš vnímat čas – ten se na okamžik zastaví, protože radost z úlovku je upřímná a od srdce. Teprve s odstupem času zjistíš a poznáš, jak moc je to důležité, krásné a vzrušující. Tím nemám na mysli jen právě prožitý okamžik, ale hlavně to, že někam patříš. Ale ne každý má k dravcům, k přírodě a k tomuto koníčku vloh, buňky a potřebné nadšení. Řekl bych, že sokolnictví Tě buď naplno pohltí, anebo Ti nebude vůbec nic říkat. Proto Ty, kdo bereš nošení dravce na ruce jako exhibici, jako módní trend, jako vidinu a možnost se zviditelnit, a Ty, který se nedokážeš vcítit do chování a „myšlení“ impulzivního, přímočarého a divokého dravce a lovce, jakým jestřáb lesní bezesporu je, prosím nezačínej s tímto koníčkem, prosím nezačínej se sokolnictvím.

Něco o sokolnictví

Sokolnictví je tradice, zkušenost, fenomén starý jako lidstvo samo. Jedná se o jeden z nejstarších a nejpřirozenějších způsobů lovu, který je dodnes provozován nadšenci sokolnictví, uznáván a obdivován nejen v Evropě, ale téměř na celém světě. Sokolnictví pochopitelně procházelo určitým vývojem a stupněm rozmachu, což se bude dít i nadále. Za výstižnou lze považovat starou definici, která říká, že sokolnictví je přirozený způsob lovu, při kterém jsou využívány přirozené vlastnosti, dovednosti a zbraně cvičeného dravce. Dle mého názoru k jeho vzniku vedlo několik důvodů a příčin. Jedna z hlavních byla určitě touha a možnost získání úlovku-potravy. Dále lovecký pud člověka a touha ovládat nezkrotného, nespoutaného, divokého dravce. Byla to výsada a kratochvíle bohatých a mocných, hravost a hrdost člověka zkrotit a připoutat divokého dravce k sobě. Jistě jsem ale všechny příčiny neobsáhl a nevyjmenoval a ani nemohl všechny popsat. Sokolnictví je vlastnost lidstva uchovat kulturní zvyky, tradice a způsob života, protože jediné tak si může dnešní člověk uvědomit, odkud pochází a jakým vývojem prošel. Rozhodně zastávám názor, že sokolnictví je potřeba zachovat, udržovat, dále rozvíjet a zabývat se jím, protože je to svým

způsobem kulturní tradice, památka a odkaz předků. Nejdůležitějším výstupem celosvětové konference Asociace pro sokolnictví a ochranu dravých ptáků v hlavním městě Spojených arabských emirátů v roce 2005 bylo stanovení cíle; přijetí arabského sokolnictví jako světového kulturního dědictví lidstva organizací Unesco. Rok poté, na konferenci v Praze a Opočně, byl tento cíl rozšířen na požadavek přijetí také evropského sokolnictví. Ať již tato záležitost dopadne jakkoliv, rozhodně by bylo barbarstvím, kdyby tento způsob lovu nebylo možno v dalších letech, desetiletích a tisíciletích provozovat. Což by se mohlo (při dnešním stavu legislativy a možnosti vyjadřování se k tomuto problému ze strany různých odborně nezavěšených skupin lidí a řízení se heslem „chránit a zakazovat úplně vše a za každou cenu“) klidně stát. Na toto dění okolo sokolnictví navázal nejprve v roce 2007 a pak v roce 2009 Sokolnický festival ENGLEFIELD, který potvrdil svojí jedinečností a účastí 52 zemí světa, že se jednalo o největší sokolnickou akci v historii sokolnictví. Snad to byl jasný signál, odkaz, přání a povinnost sokolnictví zachovat a opravdu uznat jako kulturní dědictví a památku organizací UNESCO.

A opravdu se povedlo. S odstupem času, dne 16. listopadu L. P. 2010, bylo v africkém Nairobi schváleno sokolnictví jako kulturní památka UNESCO, jako živoucí dědictví lidstva.

Z historie sokolnictví

Kdy a kde sokolnictví vzniklo, není spolehlivě doloženo, mohlo vznikat i souběžně, ale existuje domněnka, že jeho kolébkou je pás stepí jižní Asie. Historie sokolnictví bude asi delší, než naznačují dosud známé prameny. Předpokladem jeho rozšíření byla rozlehlá otevřená krajina stejně jako značná pohyblivost sokolníků a lov, jehož cílem nebylo pouhé získání kořisti. Původ a rozšíření sokolnického lovu je pravděpodobně spojeno s pohyblivými kmenovými asijskými jezdeckými kulturami. Centrum jeho vývoje byl patrně od poloviny posledního tisíciletí před naším letopočtem Irán. Odtud se sokolnictví šířilo na východ i na západ, pokud krajina a mentalita obyvatel nabízela vhodné podmínky. Úctyhodná data v často citovaných čínských a japonských pramenech většinou nedokázala čelit pozdějším vědeckým výzkumům. Současný nejstarší písemný doklad pochází z pátého století před naším letopočtem. Jde o KTESIASOVU zprávu o lovu s dravci u Indů, ale ani její věrohodnost není příliš jistá. Zmínka ARISTOTELE a jeho četných následovníků o použití sokolů k lovu vodního ptactva v Thrákii nevyovídá nic o historii sokolnictví. Řekové a Římané sokolnictví neprovozovali. Zpráva JULIA FIRMIKA MATERNA ze čtvrtého století našeho letopočtu, považována dlouhou dobu za spolehlivou informaci, byla odhalena jako falzum z 15. století. Germánské kmeny se s novým způsobem lovu seznámily při styku se Skýty a Sarmaty v černomořské oblasti nejpozději ve druhém století našeho letopočtu. Během období stěhování národů se sokolnictví pravděpodobně prostřednictvím germánského kmene Ostrogótů dostalo přes střední a západní Evropu až do Španělska a severní Afriky. V galorománské oblasti se o něm jako první na konci čtvrtého a v pátém století zmiňují PAULINUS Z PELY a SIDONIUS APOLLINARIS. Ve stejné době si AUGUSTIN stěžuje na chování germánských Vandalů v Kartágu doprovázených psy a dravci. Z právních zásad Germánů lze vysledovat, že sokolnictví bylo známé u všech germánských kmenů a od poloviny prvního tisíciletí našeho letopočtu se stalo loveckou technikou řídicí se právními předpisy přijatými pravděpodobně někdy mezi druhým a čtvrtým stoletím našeho letopočtu. Vyšší kruhy svobodného germánského obyvatelstva, zejména šlechta a duchovenstvo, se vášnivě věnovaly sokolnictví. Stranou nezůstávají ani ženy. Při zkoumání pohřebišť byly v mnoha hrobech mužů i žen z neronského a karolínského období objeveny kostry dravců. O tom, jak velký byl počet příznivců tohoto způsobu lovu, nejlépe svědčí zákazy pro duchovenstvo. Po celá staletí se v krátkých časových odstupech, poprvé v roce

506 na církevním koncilu v Agde v jižní Galii, muselo opakovat, že biskupům, kněžím a diákonům je zapovězeno držení loveckých psů a sokolů. Tento zákaz pochopitelně nikdo nerespektoval. KAREL VELIKÝ a Ludvík Pobožný pravděpodobně sokolnictví příliš neholdovali, ale velmi brzy se v cestovních denících německých císařů objevují narážky na zvláštní postavení Nizozemí, jehož rovinatá krajina s četnými vodními plochami nabízela ideální podmínky k sokolnictví. V Anglii se tento způsob lovu rozvíjel podobně jako na pevnině. Naproti tomu ve Skandinávii se neujal, ať už pro nevhodný terén nebo z důvodu čistě loveckých. Prostě se nehodil k obrazu selského lovu čistě za účelem získání kořisti. O to větší byl podíl severských zemí na obchodu s dravci. Vedle Pruska a ostrovů v Egejském moři byla Skandinávie po staletí třetím a zároveň jejich nejdůležitějším zdrojem. Norští lovečtí dravci se dováželi od 11. století do Anglie a od poloviny 13. století do Německa, Španělska a Tunisu. S islandskými sokoly se setkáváme od 11. století, o grónských dravcích existují zmínky od 13. století. Často šlo o dary z politických důvodů. Těmi se patrně nechal vést i řád německých rytířů, když rozdával dravce ukořistěné při tažení Pruskem. Obchod s dravými ptáky, chycenými na Krétě a ostrovech východního Středomoří, se soustřeďoval do Benátek. Odchyt se v Evropě i na Východě uskutečňoval zejména za pomoci složitého odchytového zařízení, jehož vývoj můžeme sledovat až do 20. století. Silné impulzy dostalo sokolnictví v dobách křížových výprav. Střet evropské šlechty s orientální kulturou, ve které mělo

a má sokolnictví pevné místo, vedlo ke zdokonalení techniky například použitím sokolí čepičky a ke zvýšení zájmu o sokolnictví v Evropě. Odraz tohoto zájmu se projevil v klasickém díle FRIDRICH A II. z rodu Hohenstaufů O umění lovu s ptáky. Svým monumentálním pojednáním o šesti dílech císař předběhl dobu. Obsahem první knihy je ornitologie, dalších pět knih se zabývá lovem s dravci všeobecně a zvláštnostmi techniky lovu s ohledem na různé druhy dravců. Císař přistupoval k dílu kritičtěji než kterýkoliv spisovatel před ním. Byl nejen jedním z nejlepších odborníků, jaký kdy žil, nýbrž především přírodovědec, který svými vědomostmi převyšoval všechny své současníky. Uznával jen to, co bylo potvrzeno zkušenostmi nebo experimentem. Díky své originalitě císař knihou o sokolnictví rozmetl tehdejší pravidla sokolnického myšlení. Současně byl ale tak málo poplatný době, že se setkal s nepochopením. Jeho jedinečná monografie se zachovala jen v několika rukopisných exemplářích. Jejich zlomek, první dvě knihy, byl v roce 1596 vytištěn. Úplné vydání všech šesti knih v latině proběhlo až v roce 1942.

Ve střední Evropě se sokolnictví objevuje v době stěhování národů (4.–5. století). Rozšíření lovu se sokoly přináší vpád Hunů. Známy vojevůdce Attila (445–453) měl na štítě vyobrazeného sokola. První podrobnější zprávy o sokolnickém způsobu lovu nacházíme v análech ŘEHOŘE Z TOUR (6. století). Od té doby se tímto způsobem lovu nezaobírala jen šlechta a duchovenstvo, ale zejména celé panovnické dvory. V tomto směru vynikal KAREL VELIKÝ (768–814), nejen pro množství chovaných sokolů, ale i pro vydání prvních sokolnických zákonů platících po dobu 300 let. Sokolnictví je rovněž spojeno s kulturou, zejména výtvarnou, a je součástí mýtů a pověstí. Tak ze 7. století pochází legenda o sv. Bavonu, patronu sokolníků, jejímž protějškem je pověst o Trifonu. Tak lze zařadit i „důvod“ vpádu maďarských bojovníků na koních do Panonské kotliny v čele s knížetem Arpádem (890–907). Údajně byl motivován sledováním zbloudilého „turula“, altajského loveckého sokola. Není bez zajímavosti, že maďarští bojovníci měli na přilbách „rarotol“, pero z křídla rarocha. Můžeme soudit, že podobně jako u jiných národů se těšil tento způsob lovu velké oblibě i v raném středověku na našem území. Máme doklady hmotné kultury z archeologických výzkumů již z Velkomoravské říše. Bylo vyzvednuto lité bronzové nákončí s postavou sokolníka v Moravském Jánu. Stejně tak je významným dokladem pozlacené plechové kování ze Želénky. Je na něm zobrazen jelen napadený orlem. Nejznámější je však nález stříbrného terče, na němž je sokolník na koni, pocházející z hrobu v kostele Na Špitálkách ve Starém Městě u Uherské-

ho Hradiště. Existují však i písemné doklady o velkomoravském knížeti Svatoplukovi (871–893) v Letopisech fuldských z roku 869, že při lovu používal sokolů. Uvedené doklady dokreslují i přímé nálezy kostních zbytků z velkomoravských vrstev. Nelze nezpomenout císaře BEDŘICHA II. (1194–1250), který se synem MANFRÉDEM sepsali klasické šestidílné dílo. Je významné pro sokolnictví, ale i pro ornitologii, snad dosud i nedocenené. Vždyť do moderních jazyků bylo přeloženo teprve v roce 1943 a 1964 (anglické a německé vydání). Pochopitelně i naše archívy poskytují svědectví o sokolnictví. Jedno z důležitých svědectví obsahují spisy BOHUSLAVA BALBÍNA (1621–1688). Dovídáme se, že čeští sokoli byli nejpůsobivější k výcviku. A také, že jistý Burgundán každoročně chytal na Řípu sokoly, rarochy a jestřáby, v cizině nevyhledávanější. Údajně se o nich vyjádřil takto: „Mou i bratrovou touhou je chytat české sokoly s plavými drápy, zvláště mladé, které vycvičíme a vycvičené je prodáváme králům a knížatům za vysoké ceny.“ Ovšem nejstarší tradici má sokolnictví v Kirgizii a Kazachstánu, kterou si uchovává dosud. Mělo pravděpodobně vliv na rozvoj sokolnictví v Rusku. Od 9. století došlo k jeho rozmachu, největšímu v 16. a 17. století. Nejvýznamnější byly carské sokolnické dvory v Semenovském a Kolozenském, kde se chovalo nejméně 3000 různých dravců. Současně také sto tisíc holubů, což údajně nestačilo ke krmení, a byli proto přikupováni. Sokolnické slavnosti a lovy byly velmi okázalé. To však je tradice stará několik set let. Příkladem jsou slavnosti mongolského chána TAMERLÁNA (1336–1405),

Kostní zbytky sokola byly určeny v Mikulčicích a v Mutěnicích. Ovšem z těchto nálezů nemůžeme rozhodnout, zda to byli ptáci určení k lovu. V historických dokladech ze středověku se se sokolnictvím setkáváme již velmi často.

kterých se účastnilo tisíce sokolníků. S diplomatickou aktivitou souvisí i dary. Ve středověku se dary dravých ptáků rozšířily na celý kulturní svět a staly se i předmětem rozsáhlých obchodů. Velké přesuny ptáků se děly nejen mezi evropskými zeměmi, ale i mezi Tureckem a Indií. Zájem o sokolnictví poklesl až se šířením střelných zbraní. Jeho kontinuita se udržela zejména v místě vzniku sokolnictví, ve střední Asii, ale i v Anglii. Mezi novodobé zakladatele sokolnictví u nás počítáme BEDŘICHA MANS-DORFF-POUILLA, který lovil v roce 1920 s jestřáby u Nového Bydžova, a také DR. J. BRDEČKU z Říčan. Arabové disponují odbornou literaturou původně z 8. století, která v hojných překladech pronikla do Evropy. Vychází z ještě starších byzantských, perských a indických pramenů. Nejstarší latinská vědecká pojednání pocházejí z poloviny 10. a 11. století. Jejich obsahem je veterinární medicína a návody k léčení nemocného loveckého dravce. Od 12. století začala nezávisle na knize FRIEDRICHA II. vznikat rozsáhlá, silně vzájemně propojená didaktická literatura, jejímiž počátečními centry byly jižní Itálie, Provence a Španělsko. Téměř zároveň vznikly první texty v národních jazycích. Přínos Německa je v popisu výcviku jestřába z doby kolem roku 1300, který se poté, co byl text mnohokrát přepracován, stal v roce 1480 první tištěnou knihou o sokolnictví (vydána v Augsburgu). S touto knihou se nám dostalo jedno z nejlepších vědeckých pojednání o sokolnictví. Do 13. století spadají i počátky německé sokolnické mluvy. Francie 16. století dala světu v osobě CHARLESE D'ARCUSSIA odborníka, jehož dílo Fauconnerie se jako jediné mohlo měřit s prací FRIEDRICHA II. V roce 1617 vyšel jeho překlad do němčiny, který měl rozhodující vliv na německou literaturu o sokolnictví.

Lov s dravci představoval až do konce 17. století významnou součást loveckých způsobů obyvatelstva celé střední a západní Evropy. V souladu s právem o myslivosti byli sokolníci téměř výlučně příslušníci šlechty a jimi určení poddaní. V oblastech, kde převažovala měšťanská nebo venkovská kultura, jako je například Švýcarsko, byl lov s dravci věcí téměř neznámou. Naproti tomu Nizozemí se díky zeměpisné poloze příhodné pro chytání dravců za tahu stalo střediskem chytačů sokolů a svobodných sokolníků, kteří vstupovali do služeb šlechty po celé Evropě a svou vlámskou slovní zásobou výrazně ovlivnili odbornou mluvu. Lov s dravci vysokého letu a s peřencem (vábítkem) zůstal kvůli finančním nákladům vyhrazen vysoké šlechtě. Ta se v Německu orientovala především na sokola stěhovavého, pokud nedostala darem severského sokola loveckého. Francouzi si nejvíce cenili raroha jižního, který do konce

17. stolení obýval podstatně větší území než dnes a byl znám i v Německu. Venkovská šlechta lovila s dravci nízkého letu. V Německu a Anglii s oblibou s jestřábem, v Itálii dávali přednost krahujci. Lov s jestřábem byl s ohledem na malé náklady dokonce výnosný.

Zdokonalování palných zbraní vedlo k zániku sokolnictví. Konkurence pušky se projevila nejdříve tam, kde se lov provozoval pro kuchyň a přestával být hospodárný. Nižší šlechta se vzdala lovu s jestřábem bez uvážení a rychleji než nesčetní vládcí malých německých státních útvarů, kteří se nehodlali vzdát jedinečného pohledu na lov luňáka červeného a volavky popelavé. V první polovině 18. století sokolnictví zazářilo naposledy. Počínaje panovnickým dvorem ve Vídni za císaře JOSEFA I. a KARLA VI. se provozovalo téměř všeobecně. Vedle lantkraběte hesenckého si zaslouží být jmenováni především kurfiřt KLEMENT AUGUST z rodu Wittelsbachů, arcibiskup v Kolíně nad Rýnem, a markrabě KARL WILHELM FRIEDRICH VON BRANDENBURG-ANSBACH, vášnivý milovník lovu, který nákladným způsobem života předstihl všechny své současníky. Tento muž, který si najednou vydržoval více než 50 sokolníků, obrovskými výlohami na sokolnictví přivedl markrabství na pokraj státního bankrotu, za 25 let vlády ulovil ne méně než 34 429 kusů zvěře.

Kdo ví, jak byl tento způsob lovu uctíván, těžko pochopí jeho náhlé a úplné vymizení z Evropy v polovině 18. století. Vysoká šlechta, která mu do té doby věnovala přízeň, se podle francouzského vzoru s nemenší vášní vrhla na parforsní hony, které právě přišly do módy. Jen anglická venkovská šlechta udržovala tradici lovu s dravci. Pokus o vzkříšení této záliby byl podniknut v polovině 19. stolení v Nizozemsku. Pod předsednictvím prince ALEXANDRA byl roku 1840 založen klub příznivců tohoto způsobu lovu, ale skutečné popularity se dosáhlo až v roce 1923, kdy byl v Lipsku založen Svaz německých sokolníků. U nás se to podařilo až později – v roce 1967.

Zoologické a sokolnické rozdělení dravců

Ptačí říše obsahuje tři řády dravých ptáků – Falconiformes, Accipitriformes a Cathartiformes – sokoly, ostatní dravce a kondory. Celkem čítají asi 300 druhů. Ne všichni z těchto druhů jsou vhodné pro sokolnictví. Pouze některé druhy dravců jsou k lovu a sokolnictví použitelné. Jednotlivé druhy dravců se vyvíjely v souladu s místními životními podmínkami a nabídkou kořisti tak, aby bylo pokryto celé spektrum ve všech sférách výskytu a dány podmínky k udržení rovnováhy v přírodě. Vyvinuli se tedy dravci lovící např. pouze hmyz, ryby nebo plazy, pouze letící kořist, draví ptáci specializovaní (např. nám známý včelojed lesní, který se živí hlavně larvami vos), ale i velmi univerzální (např. orel skalní lovící savce i ptáky a přizpůsobující se i na uhynulé zvěři). Zvláštní skupinou řádu Accipitriformes jsou dravci živící se mršinami – především supi.

Poznání, které druhy dravců jsou použitelné pro sokolnictví, se historicky vyvíjelo v souladu s krajinným prostředím lovu, dosažitelností dravců a požadavky na druh kořisti a výkonnost. Rozhodujícím faktorem volby dravce bylo a je genetické vybavení ke způsobu lovu a schopnost akceptovat spolupráci s člověkem.

Dravé ptáky ze sokolnického hlediska dělíme na tři skupiny.

Dravci vysokého letu

První skupinu tvoří historicky nepoužívanější a nejcennější lovečtí ptáci – sokoli, které řadíme do skupiny tzv. dravců vysokého letu neboli dlouhokřídých (z angl. longwings). Tito ptáci patří taxonomicky beze zbytku do rodu Falco a reprezentují nejpočetnější čeleď řádu Falconiformes.

Zoologicky se od řádu Accipitriformes odlišují především stavbou zobáku – mají zejk, což je zoubek po stranách horní čelisti umožňující sokolům usmrtit kořist překousnutím vazů. Další odlišností je kruhový tvar nozder s ostrůvkovým výběžkem uprostřed a odlišný způsob pelichání.

Z hlediska sokolnictví je významné, že se od ostatních dravců liší dlouhými zašpičatělými křídly, díky nimž jsou schopni lovit střemhlavým útokem. Někteří z nich loví téměř výhradně v letu (např. sokol stěhovavý nebo ostříž lesní), jiní jsou univerzálnější a loví jak kořist letící, tak i na zemi se pohybující (např. rarozi). V sokolnictví se využívají téměř výhradně k lovu pernaté zvěře, i když jsou známy případy vycvičených rarozů lovících zvěř srstnatou – v historii malé druhy arabských gazel lovené v součinnosti se psem, v dnešní době to jsou nejčastěji zajáci, popř. králíci. Svoji kořist po ulovení rychle usmrcují překousnutím vazů. Dravci vysokého letu jsou historicky nejrozšířenějšími dravci užívanými v sokolnictví. Je to dáno jejich loveckými schopnostmi, krásnými útoky ve velkých výškách, ale i svou přítulností k člověku.

Zahrnují v evropském sokolnictví používaného sokola stěhovavého, raroha velkého, raroha loveckého, výjimečně raroha jižního a malé so-

koly jako dřemlíka tundrového, poštolku obecnou a ostříže lesního. Na severoamerickém kontinentu jsou rarozi velcí a jižní nahrazení v sokolnictví místním rarohem prérijním a z malých sokolů je používán pouze dřemlík. Tradice arabského sokolnictví se opírá o raroha velkého, vzácněji byl používán sokol stěhovavý nebo jeho menší kopie „šahin“. Dnes arabští sokolníci díky umělým odchovům využívají širší paletu sokolů a nezřídka i jejich hybridní formy.

Sokol stěhovavý (*Falco peregrinus*) je pták střední velikosti (terček – samec: rozpětí 90 cm, hmotnost 650 g; samice: rozpětí 105 cm, hmotnost 950 g). Je díky kompaktní stavbě svého těla s malými plochými křídly nepřekonatelný v kvalitě střemhlavého útoku a je dnes nejpožívanějším dravcem ve středoevropském sokolnictví. Využívá se především k lovu z tzv. krouživého čekání, a to bažantů, vzácněji kachen a v jihozápadní Evropě orebic. Tento lov spočívá

v tom, že sokol krouží ve výšce (nejčastěji 100–150 m) nad sokolníkem a ohařem, který v příhodné pozici na pokyn vypíchne (vyplaší) vystavovanou zvěř a sokol ji střemhlavým útokem, který může dosahovat rychlosti přes 300 km/hod., uloví.

Raroh velký (Falco cherrug) je pták mírně větší než sokol stěhovavý (terček – samec: rozpětí 110 cm, hmotnost 800 g; samice: rozpětí 125 cm, hmotnost 1100 g). Díky svým mírně štíhlejším a delším proporcím těla a křídly s větší plochou než sokol stěhovavý je výkonnější ve vodorovném a stoupavém letu a mnohem lepší při vyrovnávání úhybných manévrů kořisti. Proto byl používán k lovu ptáků, kteří hledají unik v obrátném letu ve výškách (volavky v Evropě, drop obojkový na Arabském poloostrově) a byl za kořisti vypouštěn ze sokolníkovy pěsti. Dnešní, především evropští, sokolníci nejčastěji cvičí raroha ke krouživému čekání tak jako sokola stěhovavého, pouze Arabové zůstávají věrni své tradici.

Raroh lovecký (Falco rusticolus) je největší (terček – samec: rozpětí 115 cm, hmotnost 1100 g; samice: rozpětí 130 cm, hmotnost 1600 g), nejsilnější, nejušlechtilejší a nejvýkonnější ze všech sokolů. Tento drahokam světového sokolnictví zvládá střemhlavé útoky s bravurností sokola stěhovavého, nad nějž ho staví větší síla, obratnost a nepřekonatelná rychlost ve stoupavém letu. Nevýhodou tohoto dravce je jeho složitější povaha a náročnost chovu. Proto patří do rukou – tak jako tomu bylo v historii – pouze zkušeným sokolníkům.

Dravci nízkého letu

Druhou, značně rozšířenou skupinou jsou tzv. **dravci nízkého letu** neboli krátkokřídlí (shortwings). Dravci nízkého letu, kam v našich podmínkách patří především dravec rodu *Accipiter* řádu Accipitriformes, jsou jestřáb a krahujec, oblíbení především pro svoji loveckou výkonnost a odvahu, u krahujců občas hraničí s hazardem. Tito dva dravci jsou si velmi podobní tvarem kratších zaoblených křídel a delším ocasem, sokolnický řečeno rýdovákem. Stavba těla jim zaručuje vysokou startovní rychlost a obratnost ve finální fázi útoku, po kterém ulovenou kořist usmrcují stiskem pařátů. Ze své biologické podstaty loví jestřábi krátkým úderným útokem, jsou univerzálními lovci, a to jak z hlediska druhu kořisti, tak i typu krajiny. Jestřábi a krahujci jsou velmi oblíbení a nejčastěji využíváni též v japonském, korejském a také čínském sokolnictví.

Na americkém kontinentu je sokolnické využití dravců nízkého letu rozšířeno o káni rudochvostou a káni Harrisovu. Oba tyto netradiční sokolnickí dravci se objevují v současnosti ve stále větší míře i u evropských sokolníků, bohužel na úkor tradičních jestřábů.

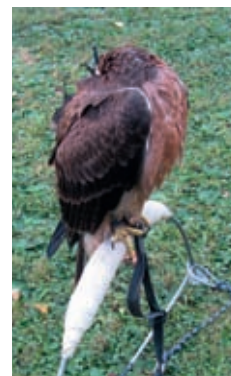
Krahujec obecný (*Accipiter nisus*) patří podle evropských měřítek mezi malé dravce (terček – samec: rozpětí 62 cm, hmotnost 150 g; samice: rozpětí 75 cm, hmotnost 260 g). Krahujec obecný byl u nás populární v minulosti, kdy byl používán především k velmi zajímavému lovu vrabců. Asijské sokolnictví je proslulé krahujcem především pro jeho použití při lovu křepelek.

Orli

Poslední významnou skupinou sokolnických dravců jsou **orli**. Tito největší zástupci sokolnických dravců mají mohutné tělo, dlouhá široká křídla a obrovskou sílu stisku pařátů. Jednoznačně nejpoužívanějším orlem v sokolnictví je **orel skalní (*Aquila chrysaetos*)**, který kombinací velikosti (terček – samec: rozpětí 200 cm, hmotnost 3700 g; samice: rozpětí 220 cm, hmotnost 5000 g), síly a inteligence předčí své příbuzné z rodu *Aquila* i ostatních rodů orlů. Pradávnou tradici použití orlů k lovu založily středoasijské národy, pravděpodobně když hledaly možnosti lovu rychlonohé antilopy sajgy v otevřené stepní krajině. Dodnes používají své orly-berkuty k lovu zajíců, lišek, a někteří s nimi dokonce loví stepní vlky.

Ještě jeden orel stojí vzhledem k využití v sokolnictví za zmínku. Je to **orel jestřábí (*Hieraetus fasciatus*)**. Tento orel je výrazně menší (terček – samec: rozpětí 155 cm, hmotnost 1600 g; samice: rozpětí 175 cm, hmotnost 2000 g) než orel skalní, proporcemi těla na první pohled připomíná velkého jestřába. V poslední době je západoevropskými sokolníky občas používán a s postupně získávanými zkušenostmi z výcviku se stává tento dravec stále žádanějším.

Vše dostupné o jestřábovi lesním a jeho výcviku

Různé knihy a časopisy uvádějí o tomto dravci, řekl bych, velice stručně a strohé, jen několikařádkové informace. Je to pochopitelné, protože tento dravec žije, pro nezasvěceného pozorovatele stejně jako i pro profesionálního lesáka, myslivce, fotografa, člověka, nadšence i příznivce sokolnictví a obdivovatele jestřába lesního, za jakého se i já považuji, poměrně utajeným a skrytým způsobem života. Relativně obsáhlé informace o tomto dravci přinesla kniha *Fauna ČR Ptáci 2/1* (Karel Hudec, Karel Šťastný a kolektiv) a kniha *Dravci Evropy* (Theodor Mebs), jejichž poznatky bych si dovolil uvést, i když zvláště v prvně uvedené knize jsou informace z dřívější doby. Rád bych se také podělil o své poznatky, získané za posledních 25 let mého náhodného i cíleného pozorování jestřába lesního, coby lesáka, myslivce a sokolníka. Měl jsem možnost vidět a pozorovat osmdesát až devadesát hnízd a účastnit se náhodných i cílených setkání s dravcem, který nese vznešené jméno jestřáb lesní.

Stejným klíčem bych chtěl shrnout své poznatky s výcvikem jestřába lesního, které jsou uvedeny v různé literatuře – *Sokolnictví* (Zdeněk Sternberg, *Dravci a sokolnictví v ČSSR* (Oldřich Mikulova, Josef Ptáček, Miroslav Kučera), *Výcvik loveckých dravců* (Jan Kumbera). Své vlastní zkušenosti a poznatky jsem získal za 20 let aktivního provozování sokolnictví, které po celou dobu aktivně provádím výlučně s tímto dravcem, jestřábem lesním. Ten se v řeči odborníků

nazývá *Accipiter gentilis*, což zní vznešeně. Ve skutečnosti to však znamená něco jako příbuzný, náležící ke stejnému rodu. Jestřáb je členem velké čeledi krahujcovitých a sám rod *Accipiter* zahrnuje mnoho zajímavých druhů krahujců i jestřábů. Má příbuzné v Jižní Americe, v Africe, v tropické Asii, v Číně a v Austrálii. Jednoho bílého krasavce najdeme dokonce na Nové Guineji. Všichni tyto ptáci vynikají elegancí a obratným letem. Z každého pohybu je vidět, že před sebou máme pána lesa v ptačí říši – „Džali adžila“ – vznešený. Tak říkají výstižně jestřábovi Arabové. Ještě by se k tomu mohlo přiřadit udatný, nebojácný. Patří mezi dravci k nejmělejšími bojovníkům. Je nenápadnou šedou eminencí, skutečným vládcem lesa. Má v lese jen pár nepřátel – výra velkého, kunu a člověka. Je symbolem pro nespoutanou divokost, sílu, odvahu a krásu.

Jestřáb lesní, *Accipiter gentilis*

Fauna ČR Ptáci 2/1
Karel Hudec,
Karel Šťastný a kolektiv

Popis

Šat dospělých: vrch těla je tmavohnědý, v záhlaví s bílými skvrnami, které přecházejí v nadoční proužek, a částečně tyto skvrny přechází i na šiji. Čerstvé peří má šedomodré nádech. Ruční letky mají na vnitřním praporu světlejší příčné pruhy, které se proximálním (směr k tělu) směrem stávají částečně bílými (mramorování). Rýdovací pera jsou shora rovněž světlejší příčně mramorovaná, s bělavou proximální částí pruhů, jejich konec má bělavý lem. Zespodu jsou celá bělavá s tmavohnědými příčnými pruhy, které se k vnitřnímu okraji vnitřního praporu postupně ztrácejí. Spodina těla je bílá, tmavohnědě příčně pruhovaná, Osténky a úzký proužek

kolem nich je tmavohnědý. Dlouhé podocasní krovky jsou bílé. Šat mláďat: vrch těla světleji hnědý než u starých ptáků, s okrově bělavými konci per a skvrnami. Záhlaví a strany hlavy jsou okrově hnědé skvrnitě. Spodina těla je bělavě okrová s hnědými osténkovými kapkovitými skvrnami. Šat prachový: bílý, prvý se slabým okrovým nádechem, druhý na hřbetní straně s jemně hnědavým šedým, na břišní straně okrovým nádechem. Zobák a drápy jsou černé, nohy mláďat zprvu narůžovělé, později žluté, u starých žluté, ozobí žluté. Duhovka bledě nažloutlá, oranžová až červená. Pelichání mláďat z 1. do 2. prachového šatu po týdnu, začátek růstu šatu mláďat po 20. dni. Pelichání definitivního šatu mláďat i dospělých (úplné) jednou ročně v IV.–IX. měsíci každého roku.

Poznávání v přírodě

Středně velký dravec, samice asi jako káně, samec zhruba o třetinu menší. Vrch těla u dospělých je tmavohnědý a šedohnědý, spodina bílá s příčným skvrněním, mláďata jsou nahoře hnědá, na spodině nahnědlá s podélným skvrněním. V letu jsou patrná široká tupá křídla, relativně krátká, ocas dlouhý, se čtyřmi příčnými pruhy. Způsobem letu je podobný krahujci, se střídáním rázu křídel a klouzání, krouží zřídka. Vyhlíží kořist převážně vsedě na stromě, přičemž zatažená hlava s krkem působí nahrbeným dojmem. Hlas: častěji se ozývá jen u hnízda. Volání *hiéé*, někdy vícekrát za sebou, kratší než u káně, s důrazem na první slabiku. Na hnízdišti poplašné stoupající a klesající *gigigigik* (obě pohlaví), zvukové *giek* (samice), nebo *tiktik* (samec). Mláďata se ozývají pronikavým *jie*.

Rozšíření

Hnízdí v severoafrické a evropské části druhového areálu. Chybí pouze na Korsice a Sardinii a pak na nejzazším severu Evropy od Švédska na Sibiř po Lenu, kde hnízdí podruh *ssp. buteoides*. K východu je rozšířen zhruba po Volhu, na Kavkaz a do severního Íránu. Početnost zejména v XIX. století se silně snižovala vlivem úporného pronásledování. Ve XX. století početnost kolísala, stavy se místy zvyšovaly po vyhlášení ochrany, na druhé straně se zejména v 50. letech místy snižovaly, patrně vlivem používání pesticidů. Hnízdní populace v sousedních státech: Německo 10 000–13 000 párů, Polsko 3500–5000 p., Slovensko 1200–1600 p., Maďarsko 2000–3000 p., Rakousko cca 2000–2300 p.

Výskyt v ČR

Stálý pták, který hnízdí po celém našem území. Hojnější je v lesnaté kulturní krajině, v předhůřích s nesouvislými lesy a místy v lužních lesích (jižní Morava) než uvnitř hlubokých horských lesů. V Orlických horách hnízdí do 800 m n. m. (Bělka), v Krkonoších u Horní Malé Úpy do 1000 m, ale zastížen byl i v 1100 m (Flousek a Gramsz 1999), na Šumavě do 1150 m. V Jeseníkách vystupuje do 1200–1300 m, v Hrubém Jeseníku byl pozorován kroužící jestřáb až v 1450 m n. m. Za příznivých podmínek může být hnízdní hustota značná. Po první světové válce v r. 1921 zjistil pan Podhajský v poměrně nevelkém polesí u Litomyšle 6 obsazených hnízd. Na Horažďovicku dosáhla hnízdní hustota tohoto druhu v roce 1978 6,7 páru/100 km²; průměrně 1 pár na 15 km² celkové plochy a na 2,4 km² lesa. Diviš (1990) uvádí pro Náchodsko v letech 1978–89 3,8–7,4 a v předhůří Hrubého Jeseníku (lesnatost 28 %) 2,7 páru/100 km². Miles (1985) zaznamenal v Krkonoších 1 pár/100 ha lesa. V 50.–70. letech bylo patrné snížení počtů a na mnoha hnízdištích došlo k vymizení, nejspíše nadměrným odstřelem. I přes schválené zákonné směrnice o jeho ochraně je početnost jestřába odstřelem regulována i v současnosti, a tak je jeho úbytek v 90. letech odhadován v rozmezí 25–50 %. V období 1985–89 hnízdilo v ČR 2000–2800 párů.

Tah

Podle výsledků kroužkování skandinávských a pobaltských jestřábů táhnou někteří ptáci, zvláště mladí v prvním roce života, jihozápadním směrem (nálezy švédských ptáků ve Francii, finských a pobaltských v Německu), jiní podnikají daleké potulky do jižněji položených krajin (řada finských ptáků v Rusku, až 1500 km daleko). Ve střední a západní Evropě je jestřáb stálý a potulný pták. Nálezy ptáků kroužkovaných v hnízdní i mimohnízdni době leží jen zřídka dále než 50 km. Ze 190 nálezů našich jestřábů kroužkovaných jako mláďata pouze 3 % nálezů leží dále než 100 km od hnízdiště (jeden náš pták byl střelen po 15 letech nedaleko místa hnízdění) a ze 77 ptáků kroužkovaných v období od září do února hranici 100 km překročila 4 % ptáků. Přesto mezi těmito ptáky nechybějí přelety mající charakter tahu – mladý pták v první zimě uhynul ve Švýcarsku, samice kroužkovaná na hnízdišti byla po dvou letech nalezena mrtvá v Černé Hoře (C 20755) a pozoruhodný je případ mladého ptáka, který byl zastížen

druhou zimu ve Francii (C 21282). Z ptáků, kteří u nás byli zastíženi ze sousedního Německa (40) a Polska (4), překročilo hranici 100 km 12 ptáků, z toho pouze 5 ptáků přesáhlo 200 km. Ze severovýchodních migrantů byl u nás zastížen jestřáb z Finska (Helsinki D 94546).

Prostředí

Lesy všech typů v nížinách i horách, především tam, kde jsou členěny pasekami, světlinami nebo kde se střídají s otevřenými plochami (pole, louky apod.). K hnízdění vyhledává vzrostlé lesní porosty. Nevyhýbá se ani kulturnímu prostředí, kde se ovšem vzhledem k nadměrnému pronásledování člověkem udrží jen díky své opatrnosti.

Hnízdění

Hnízdí jednotlivě, páry si udržují trvale stejný okrsek, popřípadě i hnízdo, pokud jeden z partnerů nezahyne. Rozhodující pro volbu okrsku je především ohled na potravní nabídku, teprve v druhé řadě opatrnost; místy jsou hnízda stavěna 100–150 m od lidských obydlí. Rozloha okrsku bývá ve střední Evropě podle místních podmínek asi 5 km čtverečních; stejný okrsek v poněkud volnějším hranicích je udržován i přes zimu. Svatební lety na hnízdišti jsou prováděny za slunečných bezvětrných dnů již koncem zimy a výjimečně již na podzim, zpravidla však od března. Je to obloukovitý let poněkud na způsob motáků: několik mocných úderů křídel zakončuje téměř kolmý vzlet, kdy pták má roztažená křídla a ocas. K páření dochází na stromě blízko hnízda. Hnízdo: při výběru místa hnízda se účastní asi obě pohlaví, samice patrně hnízdo zakládá, na dalších úpravách

má však větší podíl samec (není přesně známo). Pár buduje v revíru obvykle několik hnízd, která nepravidelně střídá a upravuje, i když v nich nehází. Podle Warnkeho (1961) používají páry zpravidla téhož hnízda po více let (až 17 – Nth.), někdy je střídají s jinými dravci. U nás zjistil Pikula v jednom hnízdě za 11 let 6krát jestřába a jednou káni lesní: v jednom roce, kdy toto hnízdo nebylo obsazeno, hnízdil pár jestřábů o 150 m dále. Hnízdo je umístěno vždy na vysokých stromech, zpravidla v odlehlejších částech starých porostů, někdy však zcela nekryto a je známo i hnízdění na zemi (Nth.); používají také přistavovaných hnízd jiných ptáků. Umístěno bývá jak na větvích u kmene (jehličnany), tak v rozsoše silnějších větví nebo na boční větvi.

Výška čs. hnízd:

Výška v m	7–10	10,1–15	15,1–20	20,1–25	25,1<	x = 17,1
Počet případů	5	14	45	14	1	n = 79

Druh hnízdního stromu závisí vesměs na porostu, i když místně bývá dávana přednost určitému druhu a v kulturní krajině jsou preferovány stromy husté (Kramer 1967). U nás z 86 hnízd bylo na smrku 23, jedli 22, borovici 14, buku 12, modřínu 7, dubu 3, vrbě 2, olši 2 a lípě 1 hnízdo. Vespod jsou použity hrubé větve z okolních stromů, 2–3 cm silné. Nahoře jsou větve jemnější, okraje hnízda jsou zvyšovány pravidelně zelenými větvíčkami. Výstelka kotlinky je ze suché trávy, rostlinných stonků nebo kousků kůry. Rozměry (12 čs. hnízd): průměr hnízda 89 cm (56–120 cm), výška hnízda 53 cm (35–89 cm), průměr kotlinky 29 cm (20–40 cm), hloubka kotlinky 9–15 cm. Staví oba ptáci (patrně více samci?). Snůška: první vejce bývá snášeno u nás již koncem března, v posledních snůškách až začátkem května. Velmi časně hnízdění zjistil v ČR Orel (ing. Danko 1983), který pozoroval vyvedená mláďata již 10. a 15. V. 1983. Hnízdí jednou do roka. Náhradní snůšky jsou řídké a kladeny mezi 2.–4. týdnem po ztrátě normální snůšky, případně i později, přičemž k hnízdění je použito jiné staré hnízdo v blízkém okolí (Wittenberg 1964). Vejce jsou snášena v intervalu zpravidla 2, někdy až 4 dní. Počet vajec ve snůškách v ČR je v tabulce (SOVDS 1982–98):

Počet vajec	1	2	3	4	5	x = 2,87
Počet případů	26	82	17	57	65	n = 364

V náhradních snůškách bývají 3 (1–3) vejce (Wittenberg 1. c.). Vejce (Kl, Tf): Tvar je vejčitý, oválný i kulovitý. Rozměry (96 ks z ČR a SR): 57,22 x 45,09 mm (50,55–64,70 x 40,10–47,30 mm). Hmotnost vejce (45 ks) 51,69 g (35,54–61,72 g); hmotnost skořápky (79 ks) 5,153 g (3,876–7,175 g). Zbarvení je jednobarevně světle nazelenale modré nebo světle šedé, nejčastěji beze skvrn. Některá vejce, nebo celé snůšky bývají nezřetelně žlutohnědé nebo tmavošedě obláčkované s šedě fialovými nebo rudohnědými skvrnami a čárkami. Skořápka je drsná, hrubozrná, nelesklá; uvnitř prosvítá tmavozeleně. Na některých vejcích bývají nepatrné tečkovité nebo čárkovité vápnité vyvýšeniny. Samice začíná sedět patrně již od 1. vejce, bylo však pozorováno nasednutí po 2. stejně jako po posledním vejci (Nth.). Doba sezení je 35–40 dní. Podíl obou pohlaví na vysedávání je individuální u různých párů; zpravidla sedí více (nebo výhradně) samice, samec jí 1–2x denně přináší potravu a přitom střídá na vejcích, zatímco samice se proletuje. Potrava je předávána na určitém místě blízko hnízda. Prvních 8–10 dní zůstává samice u mláďat, zahřívá je a trhá jim kořist přinášenou samcem. Krmení probíhá 3–5x denně. Po této době samice loví také sama poblíž hnízda, samec se však účastní péče o mláďata jen zřídka, a uhynie-li v té době samice, mláďata hynou také. Od 24. do 26. dne si trhají mláďata kořist sama, doba hnízdní péče trvá asi 36–40 dní, u mladých samců je o 4–5 dní kratší než u samic (Sulkava 1964), podle Kenwarda a spol. (Anim. Behav. 1993, s. 365) je průměrné datum opuštění hnízda u samců 44 dní, u samic 46 dní. Od 43. dne jsou mláďata vzletná a spávají již mimo hnízdo. Od 50. dne jim rodiče předávají potravu v letu, do stáří 70 dní se ještě o ně starají a pak (u nás zpravidla v půli VII.) mláďata z revíru mizí. Mladí samci opouštějí okresek dříve (v nižším věku) než samice a počátek disperze závisí na dokončení vývoje letek a ocasních per (Kenward a spol. l. c.). Počet odrostlých mláďat na hnízdech v ČR je v tabulce (SOVDS 1982–98; neúspěšná hnízda = 0 mláďat):

Počet mláďat	0	1	2	3	4	5	x = 1,83
Počet případů	222	145	297	298	59	1	n = 1022

Rozdíl počtu vajec a mláďat je způsoben hlavně počtem nevylíhlých vajec, další ztráty lze obtížně vyčíslit, velká část mortality připadá na přímé pronásledování (vybírání hnízd, odstřel). V Saské

Lužici bylo v průměru 23 let úspěšně vyvedeno 73 % hnízd (Kramer 1967). Úmrtnost u skandinávských jestřábů činí v prvním roce 80 %, ve druhém 50 %, v dalších 40 % (Höglund, Viltrevy 1964, s.165). Jak velký regulační vliv na populaci jestřábů má odstřel, ukazuje Warncke (1. c): ve sledovaném území v západním Německu klesl počet jestřábů do 6 let od povolení střelby o 75 %. Jestřábi pohlavně dospívají koncem 2. roku života, některé samice (Höglund 1. c.) a výjimečně snad i samci (Kramer 1973) již v 1. roce. Také v ČR bylo zaznamenáno hnízdění samic v 2. roce života (Diviš a Bělka in: Danko 1985). Nejstarší čs. kroužkovaný jestřáb se dožil 9 let 6 měsíců (C 17874), další 4 ptáci 8 let (Formánek), u cizích kroužkovanců je znám věk až 19 let (Glutz a spol. 1971).

Potrava

Na Slovensku zpracoval potravu jestřába z rozborů 150 žaludků Sládek (Zool. listy 1963, s. 98); jeho výsledky doplňujeme dalšími 65 rozborů žaludků vesměs z ČR (hlavně Farský 1928) a útržkovitými pozorováními od 4 hnízd. Potravu jestřába tvoří téměř výhradně ptáci a savci (podle Sládka 1. c. ptáci v 54 % a savci v 50,1 % žaludků), výjimečně byl nalezen i slepýš, chlupatá housenka a zrní (snad ze žaludku kořisti). Savci (13 druhů, 87 kusů): hraboš polní (32), zajíc (22), veverka (11), sysel (3), krtek a kolčava (2), jednotlivě myšice (*Apodemus* sp.), potkan, hryzec, sysel, hranostaj, hrabošík podzemní a maso srnce. Ptáci (24 druhů, 117 kusů): koroptev (15), sojka (12), kur domácí (11), drozd zpěvný (10), bažant (7), hrdlička divoká a kos černý (6), havranovitý pták (4), špaček a zvonek (3), holub hřivnáč, holub domácí, kachna domácí, straka a skřivan lesní (2), jednotlivě bekasina otavní, jestřáb lesní (kanibalismus), včelojed, kukačka, kavka, strnad obecný, tetřev, žluna šedá, datel černý, skorec vodní; v 1 žaludku byly nalezeny skořápky vajec drozda (Sládek i. l.). Z novější doby pocházejí výsledky Divíše (Sbor. orn. konf. Přerov 1989, s. 59), který v potravě na hnízdech zjistil Columbidae (hlavně hřivnáč a holub domácí) – 66 (30,1 %), Corvidae (nejvíce sojka) – 37 (16,9 %), Turdiade (nejvíce drozd zpěvný) – 48 (21, 9 %), ostatní Passeriformes 13 (5,9 %), Accipitriformes + Falconiformes 5 (2,3 %), Strigiformes 8 (3,7 %), Aves indet. 10 (4,6 %), veverka 7 (3,2 %). Podíl drobné lovné zvěře (kachna divoká, koroptev polní, bažant obecný, zajíc polní) dosahoval 11 % (24 ex.). Paterová Lišková (1987) zjisti-

la, že ve 124 trávících traktech jestřábů zastřelených v bažantnicích v ČR 74% podíl ptáků (bažant 36 %, holub r. Columba 18 %), ze savců nejvíce hraboše polního (16 %). Podíl bažantů v potravě byl větší u mladých jedinců než u dospělých. Mnohem početnější výsledky ze střední Evropy shrnuje Uttendörfer (1939, 1952): zbytek kořisti a vývržky od 317 hnízd a Greschilkovy a Rörigovy rozborů 231 žaludků. Jak však zdůrazňuje Sládek (l.c.), jsou jeho výsledky ovlivňovány tím, že u hnízd se zachovávají více zbytky ptáků než savců. Savci (19 druhů, 828 kusů = 10 % kořisti): veverka (2,9 % kořisti), zajíc (2,2 %), králík divoký (1,8 %), dosti často hraboši (hlavně hraboš polní), z druhů v ČR a SR nezjištěných ještě liška, ježek a kočka domácí. Ptáci (asi 140 druhů, 8451 kusů = 90 % kořisti): nejčastěji sojka (16,5 % kořisti), holub domácí (5,3 %), vrány (3,8 %), drozd zpěvný (3,7 %), drozd brávník (3,1 %), bažant (2,6 %) a kos černý (2,2 %). Tyto druhy ptáků tvoří 70 % veškeré kořisti. Jiné druhy živočichů byly nalezeny výjimečně (ještěrky, housenky aj.). Na jaře v době hnízdění tvoří hlavní složku potravy jestřába lesní druhy ptáků. Poněvadž v té době loví převážně samci, jsou to hlavně ptáci menší, většinou vzletná nebo z hnízd vybraná mláďata i vejce. Na podzim a počátkem zimy před napadnutím sněhové pokrývky se stávají důležitou složkou potravy savci, hlavně drobní hlodavci. V zimě loví jestřáb častěji na otevřených plochách mimo les, a proto se také v potravě objevují častěji havranovití nebo kurovití ptáci. Také místní podmínky ovlivňují složení potravy, např. v rybníkatých krajích přistupuje dosti druhů vodních ptáků. V původnějších podmínkách severní Evropy je jestřáb téměř výhradně lesním ptákem a jeho hlavní potravou, na níž závisí dynamika populace, jsou lesní kurové (Sulkava 1964). Výrazné změny v potravě některých ptáků jsou podle Uttendörfera (1939) podmíněny specializací (na holuby, drůbež apod.); jiní jestřábi tyto ptáky – ač snadno dostupné – nelovili. Většina párů neloví v blízkosti hnízda, jiní naproti tomu ano. Dost často byl zjištěn kanibalismus (i lovení dospělých jestřábů). Denní spotřebu potravy u jestřába (v chladném období v zajetí) stanovili Fevold a Craighead (Auk 1958, s. 312) na 14 % tělesné hmotnosti. Kořist vyhlíží jestřáb v letu nevyšoko nad porostem nebo čeká na příznivé přiblížení kořisti sedě u kmene stromu; výjimečně bylo pozorováno i požíráání mršín (Falke 1959, s. 32, 1963, s. 106). Na kořist nalétá prudkým letem a chytá ji do napřažených pařátů. Loví zpravidla na volnějších místech v lese, méně často se vzdaluje na otevřená prostranství mimo les.

Jestřáb lesní, *Accipiter gentilis*

Význam

Jestřáb je u nás stále považován mysliveckou veřejností za škodnou. Negativní vliv na populace drobné zvěře nebyl vědecky prokázán. Určité škody může páchat na domácí drůbeži, zde je na místě lepší preventivní ochrana drůbeže, a nikoliv odstřel. Pro nízkou početnost je jestřáb u nás hodnocen jako ohrožený druh. Význam jestřába a jeho vliv na populace kořisti včetně lovné zvěře by si zasloužil důkladné vědecké zpracování. Jestřáb je také druhem často používaným v sokolnictví. Ochranné předpisy: ČS VU, OP O, MS zn; EUR S, BDIR I, BERN II*, BONN II, CITES II.

Výskyt ve střední Evropě

V důsledku intenzivního pronásledování myslivci a chovateli holubů, zčásti i vlivy toxikace prostředí, se snížily stavy jestřábů v 50. a 60. letech natolik, že na mnoha místech jestřáb jako hnízdič úplně zmizel. Teprve se zavedením celoročního hájení se v 70. letech začaly stavy pozvolna regenerovat. Dodnes však jsou někdy jestřábi nezákonně odstřelováni, chytáni do jestřábích košů nebo rušeni při hnízdění. Proto se početnost místy opět snížila.

Celkově je možné považovat jestřába za ptáka, který je dodnes ve střední Evropě poměrně početný. Pozorován však bývá málokdy kvůli jeho skrytému způsobu života a množství krytů v krajině, ve které žije. Pouze v hnízdní době je možné pozorovat pár při kroužení nad hnízdištěm a občas lze zahlédnout jestřába vyrážejícího z vyhlídkového posedu za holubem hřivnáčem.

V ČR je jestřáb stálým, poměrně početným, ale skrytě žijícím ptákem od nížin po horní hranici lesa.

Poznávací znaky

V letu je jestřáb poznatelný podle poměrně krátkých, širokých a zakulacených křídel a dlouhého ocasu, jehož délka přesahuje šířku

křídél. Typický je i let: několik rychlých, energických rázů křídél se střídá s klouzavým letem, při kterém jsou křídla ve vodorovné poloze. Příležitostně i krouží s vějířovitě roztaženým ocasem, na kterém tak jsou viditelné čtyři příčné tmavé pruhy. Vzhledem k rozdělené činnosti páru při hnízdění je samec zřetelně menší a asi o třetinu lehčí než samice.

Zbarvení je u dospělých ptáků svrchu šedohnědé až břidlicově šedé, vespod bělavé s úzkým jemným příčným tmavým proužkováním.

Mladí ptáci mají na tmavohnědé svrchní straně světlé okrajové lemy per, na žlutohnědé spodní straně tmavé podélné skvrny. Duhovka je u malých mláďat v hnízdě modrošedá, postupujícím věkem se mění na žlutou a u starých ptáků až na oranžovou.

Hlas

Ozývá se dosti často, ale pouze na hnízdištích. Jsou to rychlé řady volání *gigigigig*, dále zvuky jako *kié* nebo *giak*.

Rozšíření

Areál jestřába zahrnuje téměř celou Evropu, celou severnější Asii až po Tichý oceán a velké části Severní Ameriky. Severní hranice areálu je totožná s hranicí lesa.

U subspecie obývající východní Sibiř a Kamčatku (*A. g. Albidus*) jsou známá téměř úplně bílá morfa.

Délka:	samec cca 50 cm samice cca 60 cm
Rozpětí:	samec cca 100 cm samice cca 115 cm
Hmotnost:	samec průměrně 720 g (580–870 g) samice průměrně 1130 g (880–1320 g)

Prostředí

Obývá členitou krajinu s dostatečným krytem, v níž se lesy střídají s otevřeným terénem. K hnízdění slouží hlavně staré lesní porosty ve větších komplexech jehličnatých nebo smíšených lesů. Hnízdí uvnitř

lesního porostu častěji než káně, luňáci nebo včelojed, kteří vyhledávají spíše lesní okraje. Je však možné zjistit hnízdo i v malém lesíku, pokud tam nedochází k rušení. S ohledem na lepší kryt dávají jestřábi pro umístění hnízda a nocování přednost jehličnanům.

Hustota osídlení a velikost revíru

Podle množství potravy a přítomnosti vhodných porostů k hnízdění kolísá normálně hustota osídlení mezi 3 až 15 páry na 100 km². Tomu odpovídá i velikost loveckého revíru, který v příznivém prostředí činí zhruba 7 km², v nepříznivých podmínkách ale až 30 km² a více. V tomto revíru však mohou lovit i další, nehnízdící jestřábi. Během péče o mláďata v hnízdě loví rodiče kořist do vzdálenosti maximálně 3–4 km od hnízda. Hnízdní revír však bývá hájen proti cizím jestřábům pouze do vzdálenosti několika set metrů od hnízda, někdy však tak úporně, že to vede k divokým soubojům, končícím někdy až smrtí vetřelce.

Způsob lovu a potrava

Jestřáb vyletuje za kořistí z krytého vyhlídkového posedu a překvapuje ji náhlým, obratně vedeným útokem, nebo ji vyhlíží při nízkém pátracím letu. Přitom může vyvinout na krátkou vzdálenost nečekanou rychlost a obratnost. Příležitostně zaútočí i střemhlav z vysokého letu. Kořistí jsou převážně druhy v loveckém revíru početné. Ve střední Evropě jsou to především holubi hřivnáči nebo holubi domácí (například poštovní holubi unavení dlouhým letem), sojky, drozdi nebo špačci. Využívají také nezkušenosti uměle odchovaných bažantů vypouštěných do přírody. Ze savců jsou oblíbenou kořistí divocí králíci, pokud ještě jsou někde vyšší stavy, a veverky. Podíl jednotlivých druhů kořisti je velmi rozdílný během roku. Obecně však lze říci, že jestřábi loví především oslabená, nemocná nebo mladá a nezkušená zvířata. Je to tedy důležitá součást přírodního výběru pro udržení zdravé populace jednotlivých druhů. Pokud se jestřábi zmocní i jedinců ohrožených druhů, jako například jednoho z posledních tetřívků v Dolním Sasku, je potřeba vědět, že příčinou vymizení tetřívka nejsou jestřábi, ale nepříznivé krajinné změny, které způsobil sám člověk. Tetřívek by zde proto vyhynul i bez přispění přirozených